

ВЪДВОРЯВАНЕ ИЛИ ИНТЕРНИРАНЕ. НЯКОИ СПЕЦИФИКИ НА ПРАВНО-НАКАЗАТЕЛНАТА СИСТЕМА В ЦАРСТВО БЪЛГАРИЯ

Силвио Томов

Целите на изследването: да се проследят методите, практиките (и законовата им обосновка) на въдворяване и интерниране в България, като неразделна част от правно-наказателна система на царството. Този проблем е сравнително неизследван. Статията разглежда и акцентира основно върху мерките прилагани срещу комунисти и други лица с противодържавна дейност. Не се разглежда въпроса за еврейските лагери през Втората световна война, тъй като той е достатъчно разработен.¹

Ползвани са предимно документи от институционален характер – Министерство на вътрешните работи и народното здраве (МВРHZ), под чиято юрисдикция са т.нар. „селища на държавна сигурност“ от 40-те год. на XX в. В това число са и документи от околийските управления, където са се намирали тези места. Важни са изследването са документите от фонда на Дирекция на полицията в град София. Ползвани са и спомени на хора задържани по тези места. На анализ е подложена и съществуващата литература по въпроса, която обаче не е в голям обем. Разгледан е проблема в световен мащаб, тъй като, естествено тези процеси не се развиват само в България и не започват в миналия век, а доста по-рано. Правят се аналогии със съседни балкански държави в разглеждания период, но и със световния пример. Обърнато е внимание на правните изследвания, тъй като разглежданата проблематика е предимно юридическа. Ползвана е дори художествена литература, която също допринася към изследвания въпрос.²

Начало на проучвания период се явява годината 1925. Подобни процеси у нас има и

¹ **ЕВРЕЙСКИ РАБОТНИ ГРУПИ В ТРУДОВА ПОВИННОСТ** 1941-1945г., тематичен каталог По документи на дирекция "ДЪРЖАВЕН ВОЕННОИСТОРИЧЕСКИ АРХИВ"; **Лулева А., Троева Е, Петров, П.** 2012 г., Принудителният труд в България 1941 - 1962. Спомени на свидетели; **Реуен, Б.** Недовършеният път на Негово величество... : из спомените на един от многото от еврейските трудови лагери, К., 2023 г.

² **Муцафчиева, В.** Женският концентрационен лагер Свети Никола – Асеновградско, С. 1961 г.

преди тази дата, но тогава (4 юли същ. год.) е приет Закон за администрацията и полицията.³ В него се съдържат изрични текстове, които регламентират принудителната промяна на местожителството спрямо лица с криминални прояви или такива, застрашаващи националната сигурност. Текстът проследява развитието на тези практики и през 30-те години⁴, като продължава и през 40-те когато предвид външнополитически обстоятелства (Втората световна война). Тогава се създават специални места за задържане на такива лица. Своеобразен край на изследвания период се явява преврата от 09.09.1944 г. и последвалите след него радикални политически промени у нас. Подобни практики има у нас и след тази дата, но те са в условията на нова държава от социалистически тип. Създадените тогава места за задържане на хора са от съветски тип, съществуват далеч по-дълго и излизат извън разглеждания период.

Темата за принудителното задържане, въдворяването и интернирането в световен мащаб се асоциира най-често с националсоциалистическа Германия⁵ и съветска Русия.⁶ Темата за принудителния труд в България предимно се свързва с лагерите от епохата на социализма „Белене“ на о. Персин, край град Ловеч и др.)⁷ Причините за това са много и от най-различен характер. Те съществуват по-дълго от тези преди 1944 г. и през тях преминават повече хора. Общественото мнение се фокусира върху тях, заради извършените там зверства и броя на загиналите, травмираните и осакатените. Що се отнася до принудителният труд и въдворяването у нас, особено до 09.09.1944 г., публикациите се свеждат до спомени и няколко научни статии. Подробно и задълбочено изследване по темата за този период, досега не е правено.

Първо трябва да изясним как стоят нещата юридически и законово. Лишаването от свобода е наказание, постановено от съд, за извършено престъпление.⁸ Представлява

³ Държавен вестник, № 25, 4 май 1925 г., с. 4.

⁴ ЦДА, ф. 2123 К, оп. 1, а.е. 841 А, л. 13.

⁵ Caplan, J., Wachsmann, Nikolaus, Concentration Camps in Nazi Germany, 2009, p.17

⁶ Stone, Dan Concentration camps a short history, 2016, p.35

⁷ Лулева А., Троева Е, Петров, П. 2012 г., Принудителният труд в България 1941 - 1962. Спомени на свидетели с. 55

⁸ ЗАКОН ЗА ИЗПЪЛНЕНИЕ НА НАКАЗАНИЯТА И ЗАДЪРЖАНЕТО ПОД СТРАЖА, В сила от: 01.06.2009 г.

<https://justice.government.bg/home/normdoc/2135627067> (25.10.2024 г.)

ограничаване възможността на осъдения да се придвижва свободно в пространството, което се постига чрез изолирането му в специални места: затвори, поправителни домове за непълнолетните, трудово-поправителни общежития или концлагери. За разлика от затворите обаче, попадането в лагери (били те концентрационни, трудови или др.) невинаги е обвързано с присъда срещу лицето интернирано в тях или заведено дело срещу него.

В правната терминология съществува и понятието генерална превенция. Тя е въздействието на изпълнението на наказанието върху обществото с цел въздържане от извършване на престъпления. За нейното съществуване трябва да са налице две условия – материален закон (или Наказателен кодекс) от една страна, както и функционално състояние на съдебната власт т.е. на правоприлагащите органи.⁹ Генералната превенция има пряко отражение върху правосъзнанието и правната култура. Тя преследва две основни цели: общовъзпитателна – да въздейства върху интелекта на останалите граждани с цел да не вършат престъпления; предупредително-възпираща психологическа цел – да въздейства върху волята на останалите граждани – сплашвайки ги чрез наказанието на осъдения, респективно осъдения.¹⁰

В правната материя са разграничени различни категории лица, лишени от свобода. Тем огат да бъдат затворници (криминални и политически), военнопленници, роби (задържани против волята им и без да са извършени каквото и да е деяние), заложници. Други категории могат да бъдат лица поставени под домашен арест, тези в психиатрични институции и др. Фокус на настоящето изследване са хората интернирани (на определени места) и тези въдворени на ново местожителство.

Интернирането е лишаване от свобода на хора, обикновено в големи групи, без обвинения или намерение за повдигане на обвинения. Използва се специално за задържането на „вражески граждани по време на война или на заподозрени в тероризъм“.¹¹ По този начин, макар че може просто да означава лишаване от свобода, то има тенденция да се отнася за превантивно задържане, а не за задържане след като

⁹ **Аванесов Г. А.** – Криминология, Москва, 1984, с. 339.

¹⁰ **Долапчиев, Н.** - Наказателно право (обща част), Понятие, основание и цел на наказанието и осигурителните мерки, 1994 г., с.461-472

¹¹ **Kenney, P.** (2017). *Dance in Chains: Political Imprisonment in the Modern World*. Oxford University Press. p. 47

лицето е било осъдено за конкретно престъпление. Използването на този термин е предмет на дебат и е чувствителна тема, защото касае човешките права.¹² Думата интерниране понякога се използва и за описание на практиката на неутрална страна да задържа воюващи въоръжени сили и оборудване на нейна територия по време на война, съгласно Хагската конвенция от 1907 г.¹³

Интернираните лица могат да бъдат държани в затвори или в съоръжения, известни като лагери за интерниране (познати понякога (и по-скоро погрешно) под името концентрационни лагери). Терминът произлиза от Десетгодишната война между Испания и Куба. Тя е част от борбата на Куба за независимост. Тогава испанците държали кубинските партизани в лагери, за да победят по-лесно във войната. Такива места съществуват и по-късно-по време на Втората англо-бурска война и Филипино-американската война, като подобни практики са практикувани от англичани и американци спрямо техните противници.¹⁴

По време на Първата световна война такива места има в Гърция, Румъния, Османската империя и Австро-Унгария, също и във Финландия.¹⁵ България не прави изключение. Всичките те са задържане на политически противници и неудобни за властта хора. В болшинството от случаите причината за попадането там е етническа принадлежност.

Трябва да се прави разлика между тези и концентрационните лагери, създадени за физическо изстребление на хора и добили печална известност по време на Втората световна война, но и след това. В Нацистка Германия такива места са създадени за физическото изстребление на евреи, цигани, комунисти и др. групи от хора смятани от режима за излишни. Подобни съществуват и в Хърватия, която по онова време е съюзник на Третия Райх. Концлагери в СССР съществуват още от 1920-те години до 50-те години на XX в. През тях преминават хиляди затворници, като повечето намират смъртта си там. Във връзка със съществуването на тези места е изведен и термин „изстребление чрез труд“, свързан най-вече с лагерите в Нацистка Германия. Този

¹² Universal Declaration of Human Rights, Article 9, United Nations

¹³ **Стефанова, С.**, Международни актове и договори (1648-1918), София, 1958 г., с. 423-424.

¹⁴ **Moorfield, S.**; Codman, Julian, Secretary Root's record. "Marked severities" in Philippine warfare. An analysis of the law and facts bearing on the action and utterances of President Roosevelt and Secretary Root. Boston: George H. Ellis Company, 1902, pp. 89-95.

¹⁵ **Mitrović, A.**, Serbia's Great War, 1914-1918. Central European studies. Purdue University Press, 2007, p. 369.

термин е използван първо от Йозеф Гьобелс, а по-късно се употребява и по време на Нюрнбергските процеси. Според руския писател Александър Солженицин такава е и съветската система ГУЛАГ, а подобни твърдения се срещат и за системата Лаогай в Китай под управлението на Мао Дзедзун.

Речникът на американското наследство дефинира термина концентрационен лагер като: „Лагер, в който хората са затворени, обикновено без съд и обикновено при тежки условия, често в резултат на членството им в група, която правителството е определила като опасна или нежелана.“¹⁶ Причините за попадане в концлагер са политически, а много по-рядко криминални. Концлагерът не е затвор, като в него се влиза без присъда или с формална такава. Също така вътрешният ред в него се определя по независещ от затворника начин. Служителите в него не се съобразяват с никакви международни конвенции, а в американските лагери от 21-ви век дори списък със задържани не подлежи на контрол.

Обикновено нещата се регламентират чрез законови рамки, но невинаги. Такива места се разкриват при извънредни ситуации, застрашаващи националната сигурност и държавната власт. Най-често това е по време на война, какъвто е и българския случай. Трябва да се направи разграничението между въдворяване, интерниране и случаите, когато човек е принуден да се труди, обикновено в полза на държавата. Правната дефиниция гласи: „Принудителният труд е труд, извършван от човек против волята му, чрез заплахата за наказание – насилие, включително задържане или смърт, или други форми на принуда на него или негови близки. Принудителният труд обхваща всички форми на робството и свързани институции, като дългово робство, крепостничество и трудови лагери.“¹⁷

Приетата през 1948 г. „Всеобща декларация за правата на човека“ ограничава използването на интернирането, като член 9 гласи: „Никой не може да бъде подлаган

¹⁶ „Concentration camp“ American Heritage Dictionary. <https://ahdictionary.com/word/search.html?q=concentration+camp&submit.x=-664&submit.y=-210> (25.10.2024 г.)

¹⁷What is forced labour? <https://www.antislavery.org/slavery-today/forced-labour>. (25.10.2024 г.)

на произволен арест, задържане или изгнание.¹⁸ На пръв поглед изглежда сякаш човечеството се е поучило от драматичните събития през Втората световна, както и упражненото неவிжданo досега насилие над големи групи от хора. Това е само на пръв поглед. Подобни практики се наблюдават и в следвоенните години. Такива са британските лагери в Кения по време на Бунта Мау-Мау (1952-1960 г.),¹⁹ в Чили по време на военната диктатура на Пиночет²⁰ и др. Според американските власти такива лагери за превъзпитание съществуват в Китай в наши дни с цел превъзпитание на уйгурския етнос. Това са места, които са създадени с цел промяна в етническата и езикова принадлежност на задържаните, а не тяхното физическо изстребление. Това се прави с цел осигуряване на тяхната лоялност към държавата. Разбира се, тези действия са заклеймени от международната общественост. Други такива места съществуват и до днес. Достатъчно е да погледнем по-известни примери като Гуантанамо Бей²¹, ползван от американците по време на войната в Ирак, лагерите в Северна Корея и др. В случая не е важна идеологията, която изповядва страната упражняваща насилието, а в сходните методи на действие. В болшинството от случаите те са незаконни, а и античовешки. Горепосочените примери са само част от по-известните места за принудително задържане.

Въдворяването представлява принудителна промяна на местожителството. Става въпрос за отделни лица и/или техните семейства. Въдвореното лице се поставя под полицейски надзор. То се разписват задължително веднъж или няколко пъти през деня в местното полицейско учреждение (или подобна институция) и нямат право да напускат без разрешение наложеното им местожителство. Това има двукратно значение – веднъж, за да се постави под контрол въпросното лице, а и за да се избегне общуването му с други лица, които изповядват сходна идеология или извършват действия, които се смятат от властите за опасни спрямо държавата. Разбира се трябва да се има предвид че в редица исторически случаи тази мярка се прилага не само спрямо лица с политическа дейност смятана за антидържавна, но и лица с политическа такава. Тази практика се оказва устойчива и се запазва у нас и през епохата на социализма. Подобна

¹⁸Universal Declaration of Human Rights

<https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

¹⁹ **Damian, Z.** "The Kenyan school that was once a British detention camp"

<https://www.bbc.com/news/world-africa-49363653> (25.10.2024 г.)

²⁰ **Skidmore, T.** Modern Latin America, Oxford University Press., 2004, p. 134

²¹ National Security

<https://www.amnestyusa.org/issues/national-security/>

мярка съществува и до днес – това е т.нар. пробация.²² С изключение на промененото местожителство всички гореспоменати мерки по отношение на лицето, спрямо което е постановена мярката са налице.

Когато става дума принудително преместване на големи групи от хора от едно място на друго, тогава говорим за изселване или депортация.²³ Примери за това имаме още от Античността и обикновено се случват преди, по време на или след големи военни действия. Най-често се използва с цел етническо прочистване.²⁴

Съществува и термин административно задържане. То представлява арестуването на лице от страна на държавата без съдебен процес. Много държави го ползват като антитерористично средство, при антидържавни бунтове и като средство срещу нелегалната миграция или да се защитят властимащите. Средството е критикувано от правозащитните организации като нарушение на гражданските права.

Когато става дума за отделни лица се ползва и термина екстрадиция. Тя е действие, при което една юрисдикция предава лице, обвинено или осъдено за извършване на престъпление, на друга юрисдикция, където да бъде приложен местния закон.²⁵ Това е кооперативен процес на правоприлагане между две юрисдикции и зависи от споразуменията, сключени между тях. Освен правните аспекти на процеса, екстрадицията включва и преместването на физическите отговорности за задържане на лицето от едната юрисдикция към другата. Някои държави, сред които и България, забраняват екстрадицията на собствените си граждани.²⁶ Други са забранили изцяло. Отказът на дадена държава да екстрадира подозрени или престъпници може да доведе до обтягане на отношенията със страната, заявила я.

²² ЗАКОН за признаване, изпълнение и изпращане на съдебни решения и решения за пробация с оглед упражняване на надзор върху пробационните мерки и алтернативните санкции
Обн., ДВ, бр. 25 от 27.03.2012 г., в сила от 28.04.2012 г.

²³ „Aliens, Expulsion and Deportation“. Oxford Public International Law.
<https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e745> (25.10.2024 г.)

²⁴ Walling, Carrie Booth "The history and politics of ethnic cleansing". The International Journal of Human Rights. 4 (3–4), 2000, pp. 47–66

²⁵ **Sadoff, David A.** Bringing International Fugitives to Justice: Extradition and its Alternatives. Cambridge University Press, 2016, p. 43

²⁶ Република България – Народно събрание - Закон за екстрадиция. Условия за отказ на екстрадиция. Глава втора. <https://parliament.bg/bills/39/502-01-9.pdf> (25.10.2024 г.)

Налице е и термин принудително изчезване. Той описва обстоятелства при които лице е отвлечено със съдействието или мълчаливото съгласие на държавата. То е последвано от отказ да се установи съдбата или местоположението на лицето, като го поставя извън закрилата на закона. Това се случва в случаи, когато лицето е незаконно задържано, разпитвано, измъчвано и убито, а тялото е изхвърлено тайно. Практикува се често от военните диктатури като средство за разправа с политически противници. Подобни практики наблюдаваме в Латинска Америка през 1970-те г. на XX в.²⁷ Обявено е от международното право за престъпление срещу човечеството.

Изследването на тези процеси би ни помогнало да разберем по-добре тези явления и процеси, почти останали извън обсега на българската историография. Такива „празнини“, като контрапункт на фокусирането изцяло върху периода след 09.09.1944 г. При събития от сходен характер в различни времеви периоди е необходимо сравнение, което само може да бъде в полза на историческата наука. Настоящият труд се фокусира върху българския случай. То има за цел да проследи как се появяват и развиват практиките по въдворяване и интерниране на хора у нас. От насилствена промяна на местожителството в периода след Освобождението и в годините между двете световни войни до създаването на специални места за това, през 40-те години на XX век. Всичко това се случва в съответните политико-социални обстоятелства и е предизвикано от различни външни или вътрешни заплахи и опасности за държавата и властимащите тогава (войни, бунтове, атентати и т.н.).

Тези мерки могат да се използват както срещу лица, извършили криминални деяния, така и като средство за политическа репресия. Последното е с цел ограничаване на индивид или група от хора в участие в политическия живот. Тези действия невинаги се вършат от държавата, като тогава отговорно за тях е част от правителството или група от обществото, която разполага със сила (най-често физическа) – армия, паравоенни организации и др.²⁸

²⁷ Enforced Disappearances <https://humanrightshistory.umich.edu/problems/disappearances/#:~:text=Enforced%20disappearances%20was%20first%20recognized,custody%20by%20Chilean%20security%20forces>. (25.10.2024 г.)

²⁸ Подобни процеси има в Румъния и Азия след Втората Световна война, а в нашия дни във Франция като част от борбата срещу нелегалната миграция.

Границата е много тънка и често криминални действия имат политическа мотивация. Оценката им на по-късен етап много често е политическа и конюктурна. В крайна сметка трябва да се има предвид дали тези действия на властимащите са законосъобразни спрямо действащото по време на извършването на мярката законодателство. Също така важни са и общочовешките морални норми.

Хубаво е да се отбележи, че в научната литература, но и в общественото мнение термините „въдворяване“ и „интерниране“ се ползват и припокриват съвсем свободно, дори и в официални документи. Това важи с особена сила за изследвания период, но и като цяло. Вероятно се дължи на правно незнание и непознаване на материята. Спорен е въпросът доколко подобни мерки (в изследвания период) имат за цел превъзпитаване на провинилите се – каквито практики има в Третия Райх и СССР.²⁹

Любопитно, с оглед актуалността на темата, е и изследването „Надзор и наказание“ на френския социолог, философ и историк Мишел Фуко. Според него съвременната държава не наказва физически един човек, а безлично – разполагайки с цялата информация за него и имайки институциите на своя страна.³⁰ Домодерното кърваво и показно наказание Фуко нарича „монархическо“, а модерното безлично наказание – „дисциплинарно“. Домодерното наказание служи като „назидание“ на зрителите, за да укрепи в тях „вътрешната принуда“, докато модерното наказание е елемент от система на „безкрайно наблюдение и контрол“.³¹ Той говори за нов тип модерна репресия, която макар и да интересна хипотеза, не подлежи на изследване в настоящия труд, а е просто любопитен щрих от общата картина.

У нас интернирания има още в първите години след Освобождението. На Балканите първото такова място е остров Трикери, където по време на Междусъюзническата война загиват редица българи, поставени там при нечовешки условия от гърците.³² Тези

²⁹ Applebaum, A. Gulag: A History, 2004, p.55

³⁰ Schwan, A.; Shapiro, . How to read Foucault's discipline and punish. London: Pluto Press p.96

³¹ Schwan, Shapiro, p.96

³² Христо Шалдев от Гумендже, Егейска Македония - "Списъкът на лицата интернирани от гръцките власти във надвечерието на Междусъюзническата война - 1913 г. м. юний въ остров "Трикири" - отъ гр. Гумендже, Енидже-Вардарско, Македония и освободени на 14. XI. 1913 г.", София, 1931 година <https://strumski.com/biblioteka/?id=1357> (25.10.2024 г.)

събития са описани от Владимир Сис-чех и голям приятел на България³³. За годините на Първата световна война и участието на България (като съюзник на Централните сили) в нея откриваме интересни сведения:

„Вх. № 4330 Бърза № 3921 30/XI 915 г. Кюстендил..... Командующи I и II Армия

Разпоредете щото пленниците преди да бъдат изпратени в концентрационните лагери (стандартна военна практика), да се изпращат през Сурдулица в Брезник където е инсталирана дезинфекционна машина с необходимия персонал за преглеждането и дезинфекцирането им.- По заповед. Начал. щаба на действ. Армия, (п.) Генер. Майор Жостов, Вярно Майор Ангелов.“³⁴

Налице са няколко такива документа, които показват че по време на Първата световна война също у нас под една или друга форма е съществувало някакво интерниране. След това, през междувоенния период тези практики не само, че не са прекратени, а еволюират и се развиват. При управлението на правителството на БЗНС, начело с Александър Стамболийски се подготвя идеята за създаване на специални места, където да бъдат интернирани комунисти и дейци на ВМРО-все противници на режима. След преврата от 9 юни 1923 г. и свалянето на БЗНС, последвалите събития – т.нар. Септемврийско въстание през 1923 и атентата в църквата „Св. Неделя“ през 1925 г., редица комунисти, земеделци и противници на новото правителство са интернирани в провинцията, с цел да се противодейства на тяхната противодържавна дейност.³⁵ Всичко това е законово-регламентирано.

В закон „Закон за администрацията и полицията от 4 май 1925 г.“, четем:

„Чл. 47. Директорът на полицията за столицата и околните управители имат право да въдворяват на местожителство в родните им места безделниците, просяците – български поданици, а чуждите такива да изпращат зад граница с разрешението на Министра на вътрешните работи и народното здраве.

³⁴Телеграма от ЩДА до командващите армиите за дезинфекцията на пленниците, преди да бъдат изпратени в концентрационните лагери, 15 октомври 1915 г.
<http://anamnesis.info/node/737> (25.10.2024 г.)

³⁵ ЦДА, ф. 2124 К; оп. 1; а.е. К147

Чл. 48. С разрешение на Министра на вътрешните работи и народното здраве, директорът на полицията за столицата и окръжните управители въдворяват на нови местожителства в Царството, без оглед на родните им места, ония лица, за които е установено, че се занимават със сводничество, а така също безделниците, които са опасни за реда, спокойствието и безопасността на страната.“³⁶

Необходимо е да изясним в каква обществено-политическа обстановка се развиват изследваните в настоящата статия събития. Извършения на 19 май 1934 г. преврат е по-радикален от този на 9 юни и не се заключава само в смяната на едно правителство с друго. „Звено“ и Военният съюз вземат твърдо властта в свои ръце. Кимон Георгиев е министър-председател, а останалите заговорници заемат редица важни постове. Деветнадесетомайците извършват и редица административни, финансови и др. реформи. Разпуснато е XXIII ОНС, партиите са забранени, както и някои организации, например ВМРО. В много изследвания се среща твърдението, че Търновската конституция е суспендирана, а всъщност тя се заобикаля чрез написаното в нея: управление чрез т.нар. наредби-законали в извънредни случаи.³⁷

Приет е и „Наредба-закон за изменение на наредбата за разтуряне на партийно-политическите организации“. Той дава допълнителни правомощия на държавата спрямо въпросите, засегнати в изследването. В него четем: „§ 8. Нов чл. 9. В особено важни за държавната сигурност случаи, по предложение на Министра на вътрешните работи и народното здраве, Министерският съвет може да постанови интерниране на провинените лица на местожителство под непосредствена военна или полицейска охрана за срок от 6 месеца, или пък да постанови изгнание на същите лица във от пределите на държавата за срок от 5 години.“³⁸

Международната обстановка също не е никак благоприятна за България. Подписаният Балкански пакт между Турция, Гърция, Румъния и Югославия, целящ да запази статуквото наречено Версайска система, поставя България в изолация.³⁹ Недоверието

³⁶ „Закон за администрацията и полицията от 4 май 1925 г.“, Държавен вестник, № 25, 4 май 1925 г., с. 4.

³⁷ **Божинев, В.** Управлението на деветнадесетомайците 19 май 1934-22 януари 1935 година, С., 2017 г., с.5

³⁸ Наредба-закон за изменение на наредбата за разтуряне на партийно-политическите организации. Държавен вестник, № 151, 9 юли 1935 г., с. 2282-2283.

³⁹ **Спасов, Л.**, България, Великите сили и Балканските държави 1933-1939 г. 1993 г., С., с. 32-33

на Великите сили, особено на Франция, която подкрепя Югославия се засилва след като на 9 октомври 1934 г., Владо Черноземски (деец на ВМРО) убива в Марсилия крал Александър I Караджорджевич.⁴⁰ Агресивните действия на държави като СССР, нацистка Германия и Италия (на Мусолини) вещаят нова война.⁴¹

На 18 1935 г. април група политици, критикували правителството, сред които и бившите премиери Кимон Георгиев и Александър Цанков, също Димитър Порков, Васил Каракулаков и др. (повечето с различни убеждения и възгледи, дори противници) са интернирани на остров Света Анастасия.⁴² Това показва как довчерашните властимащи интернирали и въдворявали в миналото, могат да бъдат подложени на същите от мерки от своите политически противници.

След съдебния процес срещу Дамян Велчев и други дейци на Военния съюз⁴³ властта започва да взема мерки срещу противниците на режима. Последващите правителства са безпартийни, назначени от Монарха. Всички сериозни усилия и намерения България да избегне включването си в предстоящата война се оказват напразни. В такава обстановка е приет и: „Наредба-закон за държавната полиция“
Глава III. Полицейски мерки за установяване на лица

Чл. 124. Полицията може да наложи на българските поданици да променят местожителството си по реда, указан в следните членове на тази глава:

а) сводници, проститутки, педераста или сутеньори, без оглед на това дали са привлечени към наказателна отговорност;

б) просяци, безделници или лица с постоянно скандално поведение в обществото;

в) осъждани за престъпления от общ характер повече от три пъти, или, които по лъжлив начин, систематически причиняват имотни щети на гражданите, с цел да набавят за себе си или за друго материална облага;

г) лица, които злонамерено разпространяват тревожни или неверни слухове, и

⁴⁰ **Стаменов, М.** Атенатът в Марсилия, С.1993 г. http://promacedonia.com/ms/ms_2.html

⁴¹ **Спасов, Л.** България, Великите сили и Балканските държави 1933-1939 г 1993 г., С., с. 109

⁴² **Недев, Н.** Три държавни преврата или Кимон Георгиев и неговото време, С. 2007 г., с.369-375

⁴³ **Томов, С.** Процесът срещу Дамян Велчев и др. през 1935-1936 г., сп. „Анамнезис“, Год. XVI, 2021, кн. 1, с. 48-107

д) лица, опасни за държавната сигурност, държавния ред или народното спокойствие⁴⁴.

Чл. 125. Разпореждането за промяна на местожителството се издава:

а) от Министъра на вътрешните работи и народното здраве – за лицата по чл. 124. букви „Г” и „Д”.

б) от директора на полицията – за лицата по чл. 124, букви „а”, „б” и „в” – в полицейските области,

в) от областния директор, по доклад на областния началник – за лицата по чл. 124, букви „а”, „б” и „в” – в полицейските области.

Чл. 126. Срокът за престояването на полицейски наложеното местожителство не може да бъде по-дълъг от 6 месеци. Това не изключва възможността за повторно установяване на ново местожителство.

Чл. 127. Установените на ново местожителство лица се поставят под полицейски надзор. Те се разписват задължително веднаж или няколко пъти през деня в местното полицейско учреждение и нямат право да напускат без разрешение наложеното им местожителство.

Чл. 128. На лицата, които са установени на ново местожителство и не притежават лични средства за прехраната си или не могат да намерят работа, за да си доставят храна, може да се дава ежедневно храна или парична издръжка. Отпуснатата храна или парична издръжка се отработва⁴⁵.

Разглеждайки законите, можем да проследим как държавата узаконява интернирането и въдворяването на лица, които тя смята за общественоопасни. Ако някои от посочените мерки може да се сторят прекалено сурови, трябва да кажем че такива съществуват дори и днес в различни европейски държави.⁴⁶

През октомври 1938 г. властта интернира десетки видни дейци на „Звено“ и БЗНС – „Пладне“ и протогоеровисти в Долна Баня, Девин, Омуртаг и другаде из страната⁴⁷. Сред интернираните са: Кръстан Поптодоров, Васил Каракулаков, Асен Мисканов, Петър

⁴⁴ Държавен вестник, № 157, 23 юли 1937, с. 2896.

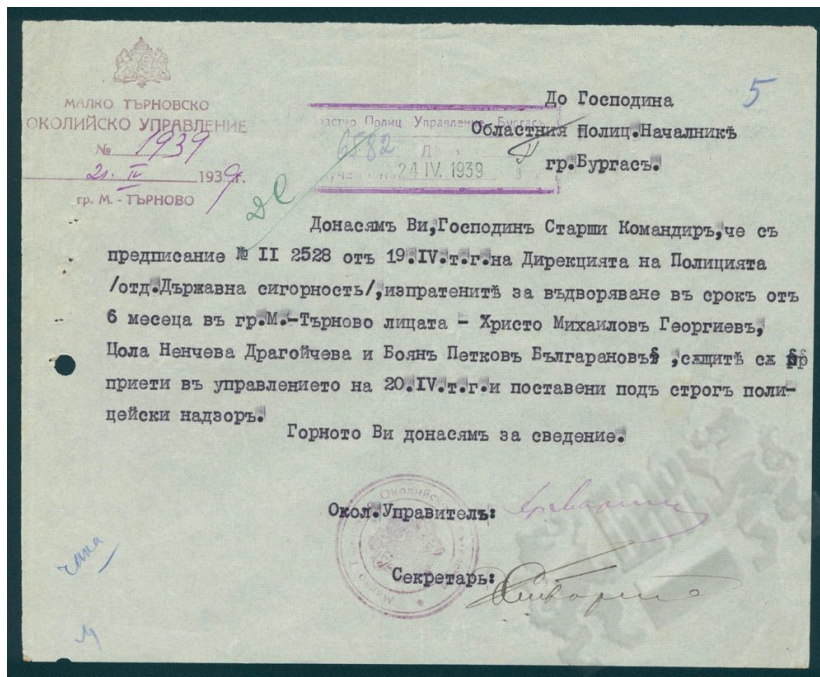
⁴⁵ Пак там

⁴⁶ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/7561952.stm>

⁴⁷ ЦДА, ф. 2123 К, оп. 1, а.е. 841 А, л. 13.

Попзлатев, Петър (Перо) Шанданов, Константин Чичев, Тодор Джонев и др.⁴⁸ Всички те са противници на режима, като по-късно ще имат роля в последвалите събития – антидържавна и конспиративна дейност, а и на 09.09. 1944 г. – държавен преврат с цел насилствено завземане на властта.

Включването на България на страната на Третия райх във войната има редица последици. Още преди това да се случи е прието е антиеврейско законодателство, обявена е война на Англия и САЩ.⁴⁹ Разширява се и допълва приетия през 1924 г. Закон за защита на държавата.⁵⁰ В поправките четем: „Чл. 22в. (Нов: 3. отъ 12 септемврий 1941 г.). „Лишението отъ свобода, наложено като наказание по този законъ, се изтърпява въ общественъ трудъ на държавно, общинско или общественно предприятие.“⁵¹

Ил. 1 ЦДА, ф. 2124 К; оп. 1; а.е. К 42801 А, л.5 – Донесение за интернирането на Христо Георгиев, Цола Драгойчева и Боян Българанов в гр. Малко Търново за срок от шест месеца – 21.04.1939 г.

⁴⁸ Пак там

⁴⁹ Руменин, Р. Летящи крепости над България, 1990 г., С., с.44

⁵⁰ https://bg.wikisource.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%B7%D0%Bo_%D0%B7%D0%B0%D1%89%D0%B8%D1%82%D0%Bo_%D0%BD%D0%Bo_%D0%B4%D1%8A%D1%80%D0%B6%D0%Do%D0%B2%D0%Bo%D1%82%D0%Bo.

⁵¹ Пак там

Темата относно периода на 40-те г. на XX век не е особено проучена. Доминират спомените (на дейци на БКП, които са били интернирани в лагерите преди 09.09. 1944 г. През 1964 г. е публикувано произведението на Вера Мутафчиева⁵² – „Женският концлагер Свети Никола – Асеновградско“. То спада по-скоро към литературния жанр, дори пропагандния, но в никакъв случай не може да се нарече историческо изследване. Повествованието се води от първо лице и още в началото е акцентирано върху опозицията – детски лагер през 1940 и по-късно лагер за въдворяване. Неправилно е употребен терминът концлагер, тъй като в документите от епохата тези места за интерниране се наричат „селища на държавна сигурност“. Употребени са характерните за епохата термини: „фашисти“, „фашистки“⁵³ по отношение на властта в България преди 09.09.1944 г. Те имат за цел по-скоро да акцентират да натоварят разказа с емоционален заряд, отколкото да допринесат към него исторически. Действията на властта спрямо комунистите са представени едностранно, с презумцията че комунистите са преследвани, арестувани и интернирани неправомерно.⁵⁴ Езикът е експресивен, а повествованието наситено с прилагателни и епитети.

Ил. 2 ЦДА, ф. 370К, оп.8., а.е.280, л.1 - Снимка на селище на Държавна сигурност „Кръсто поле“. 7/9

Остава отворен въпросът, защо специалист по османистика, какъвто е Вера Мутафчиева решава или е натоварен със задачата да се заминава с темата за лагерите преди

⁵² Български писател и историк. Дъщеря на проф. Петър Мутафчиев – виден медиеист и византолог. Тя е специалист по османистика и социално-икономическа история на България.

⁵³ **Мутафчиева, В.** Женският концентрационен лагер Свети Никола – Асеновградско, С. 1961 г.,с.14

⁵⁴ **Мутафчиева, В.** .,с.14

09.09.1944 г. Това повествование също се основава на спомени на лагеристка, на име Невяна Маркова⁵⁵, но се откриват съществени разлики със спомените публикувани след падането на комунистическия режим у нас. Тук разказът е доукрасен идеологически. Повествованието има за цел да внуши, да наложи определено идеологическо виждане за тези събития и не може да бъде категоризирано като историческо изследване.

По-близо до такова се доближават две статии на Ангел Кръстев.⁵⁶ Въпреки своите научни претенции, а именно използване по-скоро на архивни документи, отколкото на спомени, те също не напускат и може би няма как да напуснат стилистиката на епохата. Авторът претендира за безпристрастност, но веднага след това употребява термин от епохата „антифашисти“.⁵⁷ В интерес на истината подобни идеологически „украшения“ няма как да бъдат избегнати тогава при публикуването на труд от каквото и да е естество. Статиите се базират отчасти на документи, но предимно на спомени, като целта е по-скоро да се прокара определена политическа линия. Това личи особено във втората публикация, където езикът е още по-остър и личат определения като „терор“, „монархофашистки диктатура“, „класова борба“⁵⁸ и др. Макар и да страдат от някои недостатъци, двете публикации засега се явяват единствените засега исторически изследвания по темата за лагерите в България преди 09.09.1944 г.

Като противовес на написаното от Мутафчиева и Кръстев се явяват спомените на лагеристи от тези места. Те обхващат проект свързан с принудителния труд в България в периода 1941-1962 г. и са публикувани през 2012 г. от Анна Лулева, Евгения Троева и Петър Петров. Интервюираните лагеристи, повечето от тях родени 20-те години на ХХ в. описват условията в лагерите като добри. Повечето от тях разказват и как са привлечени за левите идеи, своето детство, средата в която са израснали и учили и пр. Описват се битовите условия в лагера, храната, общуването с други лагеристи и т.н.⁵⁹ Интервюираните споделят и за живота им след излизането от лагера и в епохата на социализма у нас.

⁵⁵ **Мутафчиева, В.**, с. 2

⁵⁶ Историк и музеен работник от Асеновград. Автор е и на книгите, „Общинските съвети и кметовете на Асеновград“, „Тютюнева кооперация "Асенова крепост“, „Станимашки будители“ и др.

⁵⁷ **Кръстев, А.**, Опити за нападение на концлагерите "Гонда вода" и "Св.Никола", сп. „Векове“ бр.5, 1984 г., с.35

⁵⁸ **Кръстев, А.** 1986 г. Концлагерите в България (1940-1944 г.), сп. „Векове“, бр. 6, 1986, г., с.21

⁵⁹ **Лулева А., Троева Е, Петров, П.** 2012 г., Принудителният труд в България 1941 - 1962. Спомени на свидетели, С.,с. 105

Книгата изследва и друг интересен аспект на темата за принудителния труд, а именно паметта за него. Интернираните в лагери преди 09.09.1944 г. се чувстват пренебрегнати „сега се говори само за другите“.⁶⁰ Те продължават да издават своите спомени, а и са категорично против хората, които са били в лагери след тази дата да се считат за жертви. Изследването се базира не само на интервюта, но и на документи като доста умело използва сравнението като методология.

Една от предприетите мерки е създаването на специални места „Селища на държавна сигурност“, където интернират противници на правителството – земеделци, комунисти и др. Сред тях са „Кръстополе/Еникьой“⁶¹ в днешна Гърция, „Св. Кирик“ в едноименния манастир „Св. Кирик и Юлита“ близо до град Асеновград⁶², остров „Св. Анастасия“ и др. Те са от немски тип, но нямат нищо общо нито с тях, нито с тези след 1944 г. За сравнение в Хърватия, съществуват лагерите Ясеновац, Слана, Сисек и др.⁶³ Там по особено жесток начин са затваряни и убивани евреи, цигани, сърби, но и унгарци румънци, украинци и словенци. Сред жертвите има и деца, които са отделени в специален лагер.

„Гонда вода“ е създаден с постановление № 3 на Министерския съвет в едноименната местност в Родопите през 1941 г. Намира се на 6 – 7 km от Асеновград, по-рано е ползван като летовище за деца. Там са затваряни дейци на Българската комунистическа партия, Работническия младежки съюз и други работили против интересите на България. През юни 1941 г. в лагера има 25 интернирани, по-късно общият брой достига 162 души. През декември 1941 г. „Гонда вода“ е закрит, но е преоткрит през пролетта на 1942 г. Тогава лагеристите са 50 души. През май 1943 г. затворените в „Гонда вода“ са 59 мъже, а в „Свети Никола“, който е единственият женски лагер – 81 жени. Лагерът е официално закрит и интернираните са освободени през есента на 1943 г. Сред

⁶⁰ Пак там, с.35

⁶¹ **Тасев, С.**, Безсмъртните: биогр. на загинали в борбата против капитализма и фашизма от Благоевградски окр. 1922-1944 г., 1971 г., С., с.206

⁶² <http://www.plovdivskamitropolia.bg/manastiri/102-manastir-qsvsvkirik-i-yulitaq-krai-selo-gorni-voden.html>

⁶³ <https://www.jasenovac.org/what-was-jasenovac/>

задържаните в лагера са Аврам Гачев⁶⁴, Венко Марковски⁶⁵, Велко Спанчев⁶⁶, Георги Узунов, Атанас Стойков, Неделчо Чобанов⁶⁷. От 1942 г. до края на 1943 г. в „Гонда вода“, „Кръстополе“ и „Свети Кирик“ е интерниран и Стоян Сотиров⁶⁸, откъдето се връща с над 200 рисунки, разкриващи живота в концлагерите.⁶⁹

През юни 1941 същата година близо до „Гонда вода“ е създаден женски отдел „Свети Никола“. Той е разположен в едноименната местност и в него са задържани 16 лагеристки. Сред интернираните е Живка Гуцалска – деец на БКП от Самоков.⁷⁰ Там е и Цола Драгойчева, която през април 1941 г. бяга от лагера.⁷¹

Организираните са на военен принцип – във взводове и отделения, концлагеристите са принуждавани да работят в горското стопанство, при изграждането на пътища и в самия лагер. На 15 и на 31 август 1941 г. отряд от 70 души от бойните групи в района прави безуспешни опити да освободи интернираните.⁷² Впоследствие обаче десетки концлагеристи успяват да избягат и да се включат в партизанското движение в България.

Повечето документи с които разполагаме за тези две селища на държавна сигурност „Гонда вода“ и „Св. Никола“ са от организационен и счетоводен характер. Тези „селища на Държавна сигурност“ са институции и като такива имат собствено счетоводство и организация. Те са на подчинени на Министерството на вътрешните работи и народното здраве и Дирекция на полицията. В документите откриваме ведомости за заплатите⁷³, брой интернирани, оправдателни документи по извършени разходи⁷⁴, въпроси като

⁶⁴ Български политик, деец на Българската работническа социалдемократическа партия, по-късно на Работническата партия. Умира през 1941 г. в град Пловдив.

⁶⁵ Български и македонски писател основоположник на македонската литературна норма. Нееднократно сменя политически си убеждения. От 1956 до 1961 година лежи в концлагера „Голи Оток“ в СФР Югославия.

⁶⁶ Български икономист, политик и общественик, деец на кооперативното движение. По-късно член на Централния български акционен комитет и директор на Скопската популярна банка. Убит през 1944 г. от югославски партизани.

⁶⁷ Български общественик и политик, активен деец на БРСДП (тесни социалисти) в Разград от първата половина на XX век. Умира през 1957 г.

⁶⁸ Известен български художник-живописец, график и шрифтописец. Деец на БКП, а след 09.09.1944 г. два пъти е председател на СБХ.

⁶⁹ https://newspaper.kultura.bg/media/my_html/2036/sotirov.htm

⁷⁰ https://www.omda.bg/public/bulg/slovo/p_damianova_index.htm

⁷¹ ЦДА, ф. 2124 К; оп. 1; а.е. К 42801 А, л. 34

⁷² Кръстев, А. „Опити за нападение на концлагерите „Гонда Вода“ и „Свети Никола“, сп. Векове, бр.5, 1984 г., 35

⁷³ ЦДА, ф. 370К, оп. 8, а.е. 275, л.5

⁷⁴ ЦДА, ф. 370К, оп.1, 1003, л. 8

снабдяване, прехраната на интернираните⁷⁵ и т.н. Любопитен момент е че стражата в лагера „Гонда вода“, заплаща за храната в лагера.⁷⁶

Относно положението на задържаните в тези места лица се съдържа интересен документ. Интернираните жени молят да се им се разреши в лагера да отиде фризьор, който да ги подстриже, зъболекар, който да се погрижи за болните им зъби и за специална храна предвид спецификата на здравословното им състояние⁷⁷. Това четем в писмо от д-р Константин Пеев (лекар) до Областния управител на град Пловдив чрез полицейския началник.⁷⁸

Налице са и множество такива документи за интернирани, които са препратени за лечение в болница и други, които се нуждат от почивка и диетична храна. Това са все неща, които стоят в противовес с описанието в литературата ужасяващи условия в лагерите и неща немислими в подобните институции след 09.09. 1944 г.

В заключение можем да кажем че не липсва изворова база по изследваната тема, но литературата може да се класифицира по-скоро в пропаганда, отколкото като изследване. Необходимо е да се направи сравнение между ситуацията не само в България през 40-те години на XX в., но и на Балканите и в световен мащаб. Обществото се фокусира върху тези след 09.09. 1944 г., но въпросът за интернирането и въдворяването преди тази дата е не по-малко важен и значим историографски и обществено. Темата за принудителния труд остава отворена за бъдещите изследователи.

Термините „въдворяване“ и „интерниране“ се ползват свободно и произволно, както и разглежданата епоха, така и от изследователите по-късно. Тяхното прецизиране е важно с цел адекватното и точното изследване на тези практики. Това би допринесло за по-пълното опознаване, ако не на цялата правно-наказателната система в царство България, то поне на конкретен аспект от нея.

⁷⁵ ЦДА, ф. 370К, оп.1, 1002, л. 15

⁷⁶ ДА Пловдив, ф.75 К., оп. 1, а.е. 222, л.3

⁷⁷ ДА Пловдив, ф75 К, оп.1 , а.е. 270, л. 3

⁷⁸ Пак там

INTERMITTENT CONFINEMENT OR INTERMENT. SOME SPECIFICITIES OF THE CRIMINAL LEGAL SYSTEM IN THE TSARDOM OF BULGARIA

Silvio Tomov

The article examines one important part of the judicial system in the Tsardom of Bulgaria during the years 1925-1944. These are most applied by the government mostly to people with communist beliefs who offer armed resistance, support USSR and do not agree with Bulgaria being an ally of Nazi Germany. During these times special places (camps) called „state security settlement“ were created. Three of them „Gonda Voda“, „St.Nikola“ and „St. Kirik and Yulita“ (people were held in a monastery by the same name) were near the town of Asenovgrad. During the 20`s and the 30`s people were sent away in the province – away from the capital city Sofia to prevent their illegal antigovernment activity and also to keep them under control. The text analyzes the subject through documents from the period, memoirs and even literature.